

matról, amelyet „a Korunk felfedezése”-nek nevez. A történelem és kultúra számos példával bizonyítja, hogy hatása, utólete olyan jelenségnek is lehet, amelyet az utókor jószerével csak kisugárzásában ismer. Ilyen jelenség a klasszikus Korunk tizenöt évfolyama. Számai alig hozzáférhetőek, irodalma — beleszámítva az 1967-ben indított sorozat első, a Korunk költészetét bemutató kötetét, Tóth Sándor Gaál Gábor-monográfiáját, Remete László Dienes-könyvét, néhány tucat cikket, tanulmányt, de még a megjelent írói önéletrajzok, emlékiratok idevonatkozó fejezeteit is — elfér annak az íróasztalnak a könyvbölcsojében, amelynél ez az olvasónapló született. Nem kétséges, hogy ennél sokkal többre van olvasói igény, kiadói lehetőség, szerzői illetékesség és hivatástudat. Vagyis: garancia. Az 1976-os kiadói tervek a Dienes- s a Gaál Gábor-levelek és Balogh Edgár kötete mellett jelezték Rácz Győző könyvét, s benne a néprfronti Korunk művészettfilozófiai elveit és gyakorlatát tisztázó, régóta nélkülözött elméleti szintézist. Az Antal Árpád vezette munkaközösség összeállította, s most véglegesíti a további Korunk-kutatásban pótolhatatlan, az eddigiben is nehezen nélkülözött repertóriumot. Kántor Lajos ismertnek vélt nyomon indult el, amikor a régi és az új Korunknak a korszerű képzőművészeti szemlélet és alkotás érdekében vállalt erőfeszítéseit vette számba, s az eredmény — mintegy illusztrálva, milyen lelőhelyek várnak még feltárára, és messze meghaladva a szerző eredeti szándékait — a nem várt bőséggel áradó adatok értelmezésével, összefüggéseivel az alkalmi tanulmányon túlmutat a megírandó könyv felé.

Az ismert — és most éppen ünnepezt, mert ünnepet ülő — Korunk 15 plusz 19 évfolyama köré nem nehéz odaképzelné az ismeretlen Korunk titkait megfejtő kötetek sorát.

Szilágyi Júlia

Östörténeti perspektívák

Emlékét s nevét tisztelet övezi mindenütt, ahol a magyar kultúra értékeit számon tartják. Költői és irodalomtörténeti alkotásai kijelölték számára a helyet a Parnasszuson. Mindez méltató szép szavakra készítené posztumusz könyve* bírálóját, akinek először is a vállalkozás emberfeletti voltára kell felhívnia a figyelmet: az indo-uráli problémát nyelvészek hada próbálta dűlőre vinni, e kutatások egymásra épültek — ahogy ez a tudományban szokásos —, és az utóbbi évtizedekben már a talány megfejtésének legvalószínűbb útjai is megmutatkoztak. Szabédi gyökeresen szakít az eddigi tételekkel, és egy teljesen új magyarázó elvet próbál következetesen érvényesíteni könyvében.

A teljesítmény iránti elismerés, a hírnév és a kegyelet nem lehet azonban egyedüli értékmerő östörténetének megmérettetésében. A mércét a nyelvészeti kutatás nemzetközileg érvényes normái adják. Már most megmondjuk: e mérlegelés eredménye sajnos a vállalkozás sikertelenségét mutatja. A negatív egyenleget azonban nem elmarasztalásnak kell értelmeznünk, hiszen Szabédi irodalmi és művelődéstörténeti jelentőségét e mű hibái éppúgy nem módosítják, amiképpen a könyv erényei sem. Napjaink egyik közhelye, hogy a tudományok fejlődése egyre sebesebb iramot diktál, egyes természettudományos ágazatokban például az ismeretanyag 6-7 évenkénti kicserélődésével számolnak. Hasonló tendenciák — ha nem is ilyen mértékben — a társadalomtudományokban is megfigyelhetők, egy évtized itt is elegendő egy-egy mű elavulásához. Azért utalunk erre, mert Szabédi könyve két évtizedes érlelés után 1958-ban készült, s az író halála után 15 évig hevert kéziratban, míg változatlan formában közre nem adták. E tény önmagában meg is határozza a könyv sorsát. A *nonum prematur in annum* elve nem érvényesíthető többé a mi korunkban, ahol még az egy évtizede korszerű mű is ki van téve a részleges vagy teljes elavulás veszélyének. Még inkább az olyan alkotás, amely már készültekor sem tudta hasznosítani korának szakirodalmát a maga teljességében.

Szabédi László könyvére térve, most már először is azt kell megállapítanunk, hogy a szerző felkészültsége imponálóan széles körű, ismeretei mélyek, érvelése logikus és magával ragadó, hatalmas anyagot mozgat és rendszerez. Ez az óriási tényanyag mégis valahogyan túlságosan spekulatív — bár kétségtelenül invenció-

* Szabédi László: A magyar nyelv östörténete. A finnugor és az indoeurópai nyelvek közös eredetének bizonyítékai. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974.

zus — módon van találva. Ez elsősorban úgy jellemezhető, hogy adatait addig gyúrja-alakítja, míg belőlük az elmélete számára kedvező eredményt ki nem kényszeríti. Bármennyire tisztelőre méltó is bátor elszántsága tételének következetes érvényesítésére, nem hallgathatjuk el, hogy az általa tudatosan kialakított módszer nem előrelépést jelez az etimológiai kutatásban, hanem a hagyománnyal való teljes szakítást, ami azonban itt nem meggyőző, és zsákutcába vezet. Ez persze azzal is együtt jár, hogy a kérdés nagyon szerteágazó nemzetközi irodalma fel dolgozatlan maradt.

A finnugor—indogermán nyelvrokonság kérdésében elhangzott óvatoskodó és bizonytalan kijelentéseket Szabédi türelmetlenül bírálja. Ő bizonyosra veszi a két nyelvcsalád ősi rokonságát. Elmélete újdonságát nem is ez a gondolat adja, hanem az, hogy ő ezt a rokoni kapcsolatot nem egy hipotetikus indo-uráli alapnyelv kettéválásából vezeti le (mint korábban mások): Szabédi szerint a finnugor alapnyelv az indogermán alapnyelvnél ugyanolyan egyenes folytatása, mint a germán, a román vagy a szláv nyelvek csoportja. Még inkább meghökkentő az erre a feltevésre épített másik hipotézis, amely szerint a finnugor nyelvek az ún. őslatin (vagy: italióta-finnugor) származékai. Szabédi úgy vélekedik, hogy az őslatin egy-ség az i.e. 18. században szűnt meg, az italióták ekkor költöztek az Alpések és a Fekete-tenger közötti régi lakóhelyeikről a Pó síkságára, míg a Kelet-Európában visszamaradt őslatinok egyik nyelvjárása az ezt követő másfélezer év alatt átalakult finnugor alapnyelvvé. A finnugor alapnyelv ezek szerint tehát jóval később élte volna virágkorát, mint ahogyan eddig gondoltuk és gondoljuk (a mi felfogásunk szerint a finnugor alapnyelv egysége az i.e. III. évezredben megszakadt, de ezt még megelőzte az ún. uráli kor, melynek végét az i.e. VI—IV. ezredre tesszük). Az új koncepció alapján a finnugor alapnyelv egyidejű lenne a klasszikus latin-nal. E posztulátumnak sok-sok következménye van, amelyeket a szerző nem tudott nyugodtan végiggondolni és megoldani. Felborul például a magyar őstörténeti kronológia: az ugarság szétválását Szabédi kénytelen az i.sz. 9. századra helyezni, s ez honfoglalás előtti török jövevényszavaink újraértelmezésére kényszeríti a szerzőt (egy részüket a törökben véli magyar jövevényszónak, másik részüket az „urál-altaji“ és indogermán ősrökség keretében magyarázza), amely aligha találkozik a turkológusok és általában nyelvészek és őstörténészek egyetértésével. Homályban marad a finnugor népek kialakulásának nyelvileg és régészetileg is jól megvilágított számos részlete (pl. a balti-finnsg megjelenése a Baltikumban az i.e. I. évezredben). A Szabédi-féle őstörténeti körkép tehát sok szilárdnak vallott eddigi eredményt nyilvánít semmissé, és helyébe teszi a latin—magyar azonosság kétes tételét. Eszerint a magyar nyelv közelebbi rokonságban állana az olasz-románal és a többi neolatin nyelvvel, mint ez utóbbiak a germán és szláv nyelvekkel.

Mindezzel persze távolról sem merítettük ki azt az ötletthalmazt, ami a könyv nyújt. Lépten-nyomon olyan megállapításokba ütközünk, amelyek meg-ségünkkel, nemegyszer bizarr voltokkal keltenek feltűnést. Ezek célja az, hogy a szerző elméletét tételesen bizonyítsák. Ezért sorjáznak félezer oldalos számra magyar—latin szóegyeztetések, amelyekből Szabédi egy magyar—latin o-hasonlító hangtant és alaktant akar fölépíteni. Csakhogy e szándék valóra váltása közben riasztó jelenségeket tapasztalunk. „Axiómákat“ állít föl, amelyek igazság-értéke vitatható, de emellett minduntalan elmosódik a határ a tények és feltevések között. A szerző nemegyszer kinyilvánít olyan dolgokat, amelyek nincsenek ada-tokkal alátámasztva és bizonyítva.

Egyik tétele szerint: „minél nagyobb a lélekszáma és minél differenciáltabb a munkaszervezete egy társadalomnak, annál kiterjedtebb nyelvének alapszókinése.“ Ebből Szabédi arra a következtetésre jut, hogy a magyar sokkal gazdagabban őrzi a finnugor alapnyelv szókincsét, mint a kisebb lélekszámú finnugor nyelvek. Elméletileg nem védhető megállapítás, hogy a szókészlet terjedelme a beszélők lélek-számának is függvénye. Am, ha ilyen összefüggés mégis lenne, akkor sem követ-kezne belőle, hogy a nagyobb lélekszámú nép jobban megőrzi szókincsének ősi elemeit. A teória is, az empiria is ellene vall. Collinder uráli etimológiai szótára 720 finn és 440 magyar szót tartalmaz: Szabédi tézise alapján — 14 millió ma-gyarral és 4,5 millió finnel számolva — éppen fordított arányt várnánk.

A nyelvhasználatnak régi problémája, hogy a nyelvtani szerkezet vagy a szókészlet egyezéseinek van-e nagyobb szerepe a rokonság tanúsításában. Meillet és Pedersen szélsőséges nézeteivel ellentétben (előbbi a szerkezeti, utóbbi a szó-készleti egyezéseknek adott nagyobb súlyt) ma komplexebb módon kezeljük ezt a kérdést, több tényező egybevető vallomása eredményeként döntünk nyelvrokon-sági viszonyokról. Szabédi viszont láthatólag arra hajlik, hogy a szókészleti egye-zések számszerű növelése célravezető, s ezért több száz új magyar—latin szóegye-z

tetés felvonultatásával kívánja tisztázni a finnugor—indogermán rokonság ügyét. Múltánnyit is e törekvés, azonban annyit máris jeleznünk kell, hogy a nyelv-rokonításban a szóegyezések számának csak akkor van jelentősége, ha az etimológiák megbízhatók. Gondoljunk csak arra, hogy a svédben mindössze 300 indogermánra visszavezethető szót találunk, mégsem kétes e nyelv indogermán eredete.

A komparativista nyelvész mindenestre aggódva szemléli a könyv lapjairól élénk özőnlő közvetlen latin—magyar egybevetéseket, amelyek mellett a szerző állásfoglalása szerint lehetséges volna bármely finnugor nyelv kétoldali egybevetése a latinnal. E metodikai lazítás megengedné tehát, hogy az obi-ugor és a római mitológia két nevezetes alakját, a vogul *Numi Tórem* „Felséges Égatya“ és Alba Longa királyának *Numitor* nevét a rokoni kapcsolat szálával fűzzük egymáshoz, csakhogy az efféle elképzelésnek nehezen lehetne híveket toborozni, mert eddigi ismereteink megtagadását kívánná. S jobbára ezt követelné a Szabédi által javasolt etimológiák többsége is.

Szabédi látja, hogy elképzelései nincsenek összhangban a magyar etimológiai vizsgálattal, s ezért függetlenül magát tőlük. Így lehetséges, hogy a török eredetű *bilincs* és a bizonytalan eredetű *mancs* szavunkat közös előzményből, a latin *manicula*-ból származtatja olyan hangváltozások sorozatának közbeiktatásával, amelyek sem a magyar, sem a latin nyelvtörténetből nem dokumentálhatók. Szabédit fantáziájának szabad és kontrollálatlan szárnyalása vezet olyan hangtörténeti fejlődésláncolatok feltevésére, amelyek már a magas trapézon dolgozó akrobaták szaltó mortáléira emlékeztetnek.

Egy elmélet bizonyítékainak zárt rendszert kell alkotniok, s a szerzőnek ezt a törekvését határozottan érezzük. Erre mutat a könyv szerkezete, tagolása, amely megfelelő keretet nyújthatna a nyelvi jelenségek rendszeres tárgyalására. De vajon miféle rend az, ahol a latin t-nek legalább tízféle megfelelése van feltüntetve, anélkül, hogy e szerteágazó fejlődés bizonyítva vagy feltételei közölve lennének?

A nyelvhasználat szigorú szabályokkal dolgozó tudomány. Módszertana szerint a hangváltozások adott körülmények között „törvényszerűen“ (azaz: fejlődési tendenciák formájában) érvényesülnek, és példák sorozatán figyelhetők meg. Az ismertetett könyvben ehelyett más módszertani gyakorlat valósul meg: a latin és a magyar szó alaki különbözőségét a közéjük beiktatott 5-6 rekonstruált forma hivatott áthidalni. Így lesz az *intervallum* óslatin **entervallom* előzményéből a finnugorban előbb **ntorwollu*, majd **ntorwolj*, azután **torwolj* és a magyarban előbb **torwoj*, utóbb **tarvaj*, ami már a mai *taraj* és *taré* közvetlen előde lenne. A metódus lényege: föltett alakokkal elől-hátul addig koptatni az „óslatin“ formát, míg egy magyar szó elő nem állítható belőle. A jelentésbeli különbség alig számít. Szükség esetén a szóbelseji mássalhangzó is tetszés szerint változtatható, nem is szólva a magánhangzokról. Ekképp lehetséges, hogy a *vi-* kezdetű latin szónak a magyarban eléggé változatos megfeleléseit említi:

<i>óslatin</i>	<i>latin</i>	<i>finnugor</i>	<i>magyar</i>
* <i>viconti</i>	<i>viginti</i>	* <i>wkósz</i>	<i>hús</i>
* <i>viglia</i>	<i>vigilia</i>	* <i>wikje</i>	<i>ügy</i>
* <i>viglos</i>	<i>vigilis</i>	* <i>wikju</i>	<i>víg</i>
* <i>viduva</i>	<i>vidua</i>	* <i>witüwe</i>	<i>öz, özvegy</i>
	<i>viduum</i>	* <i>wutuwu</i>	<i>odú</i>
* <i>victat</i>	<i>victum</i>	* <i>jekhte</i>	<i>gyöz</i>

Nyelvész elfogultságnak minősíthető, ha arra hivatkozom, hogy Szabédi melőzte a nyelvészet általánosan elfogadott eredményeit és módszereit. Az őstörténet azonban nemcsak nyelvészkedésből áll: ez olyan komplex tudomány, amelynek a nyelvészet az egyik komponense. Szabédi pedig csak ezzel a komponenssel törődik, s nem számol a társtudományok eredményeivel, melyek közül leginkább a régészetiak fontosak, hiszen több ezer évre visszamenőleg megvilágítják a finnugor és sok indogermán nép történetét. Az a történeti tablő, amit művében fölvázol, a történeti tudományok tanításával sem fér össze, s így merő álomnak, merő illúzióknak bizonyul.

Egy alapkérdésben mégis igaza van a szerzőnek: a finnugor és indogermán nyelvcsaládok kapcsolata valóban érdemes a további kutatásra, s ezt az utóbbi évek bőséges irodalma jól példázza. A kérdésnek többféle megközelítése lehetséges, újabbban azonban a két nyelvcsalád ősrökonságának a gondolata háttérbe kezd szorulni. Mielőtt a dolog lényegére térnénk, el kell mondanunk, hogy különböző indogermán és finnugor nyelvek között különböző korokból származó átvételek vannak, melyeket hagyományos nyelvészeti módszerekkel jól el lehet különíteni a finnugor alapnyelv korában átvett jövevényszavaktól. Ezeket a jövevény elemeket

kívül azonban mutatkoznak olyan szóegyezések és szerkezeti hasonlóságok a két nyelvcsalád között, amelyek kölcsönzéssel nem magyarázhatók meg. Régebben ezeket vélték az ősi rokonság nyomainak. Újabban azonban más magyarázat kínálkozik, ami számomra azért meggyőző, mert választ ad egyben az uráli és az altaji nyelvcsalád, továbbá az uráli és jukagir, az uráli és paleo-szibériai nyelvek közötti egyezésekre, amelyek alkalmasak voltak az urál-altaji, uráli-jukagir stb. „ősi rokonság” felvetésére is. Napjaink nyelvészeti kutatásai azonban meggyőznek arról, hogy a nyelvek közötti hasonló jelenségek a rokonságtól függetlenül, spontán módon is kialakulhatnak, mégpedig a huzamosabb időn át tartó földrajzi-területi egymásmellettség következtében. Az ún. areális kapcsolatok alkalmasak napjainkban is nyelvi szövetségek létrehozására, amelyekben genetikailag különböző nyelvek vehetnek részt, és hasonulhatnak bizonyos nyelvi jellemzőikben egymáshoz. Még inkább számolhatunk a nyelvi egymáshoz idomulás lehetőségével a paleolitikumban, amikor Eurázsia nagy nyelvcsaládjai még nem alakultak ki, s a lakosság kisebb csoportokban élt egymással hol lazább, hol szorosabb kontaktus-láncolatban. A nyelvcsaládok kialakulásával azonban az is velejárt, hogy az őskőkori nyelvi affinitások egyike-másika tovább élt a nyelvcsaládok leánynyelveiben is, örök problémát okozva késői korok kutatóinak.

A könyv mondanivalójával tehát nem értünk egyet, de a szerzőnek a finnugor—indogermán kapcsolatok tisztázására irányuló törekvését méltányolnunk kell. Szabédít közvetlen közelről érintette a magyar nyelv régi múltját, hiszen ez a nyelv költői munkásságának képlékeny eszköze és tárgya volt. Talán éppen ezt a képlékenységet kísérelte meg átlátni a nyelv tudományos analízisébe is, hogy monumentális emlékművet alkosson róla? Szándéka nemes, a megvalósítás nagyvonalúan koncepciózus, az olvasót elejétől a végéig leköti érdekes, gyakran meglepő fejtegetéseivel. Sajnálatos tény viszont, hogy a jeles költő és tudós ezúttal a dzsungelben olyan nyílegyenes utat vágott, amely eredetünk színtere helyett egy megálmódott kies tisztásra vezet. A Kritérium kiadó mindenestre helyesen cselekedett, hogy a hagyatékából közzétette e művet, és alkalmat adott megismerésére, a szélesebb nyilvánosság előtti megvitatására.

(A kérdés iránt érdeklődő olvasó figyelmét felhívjuk A. J. Joki Uralier und Indogermanen — Helsinki, 1974 — című könyvére, amely a szóban forgó problematikáról és annak történetéről korszerű és rendszeres áttekintést ad.)

Hajdú Péter

Érték és mérték

Ha vannak írók, gondolkodók, akiket a vállalt feladatok tesznek nagyvá, akkor Németh László azok közé tartozik. Ezzel az észrevétellel nem Németh László rendkívüli tehetségét akarom kibebizíteni, hanem az elvégzett munka méreteit szándékozom kiemelni. A feladatok, a lehetőségek határain belül, a természeti adottságokat minden irányban mozgásba hozhatják. Csak tudni kell, hogy mi a teendő, mit kell tenni. Németh László tudta. Még egészen fiatalon írja a *Nyugat* szerkesztőjének, hogy „a magyar szellemi élet organizátora akartok lenni”. A szervező szerep helyett a történelem a nemzetnevelő gondolkodó feladatait juttatta neki.

Az életmű-sorozatban megjelent újabb tanulmánykötetéből* a gondolkodó Németh Lászlóról alkotott képünk válik teljesebbé.

A *Tanú* esszéi a világnézet alapker-

déseit frissítették fel, a vállalkozás célja a gondolkodás megújítása volt. Németh László az egymástól elszakított tárnák között kereste az összefüggéseket, az egész tudományt, filozófiát, művészetet összefogó enciklopédizmus és erkölcsiség lehetőségeit mutatta fel. Ezekben az esszéikben Németh László a maga igazát tehetségének minden színével és árnyalatával szólaltatta meg. A *Megmentett gondolatok* esszéiben, tanulmányaiban, jegyzeteiben a világcivilizációt elemezte. Az új *Tanú* tendenciájában feladatközpontú. Nem elégedett meg a civilizációs válságjelenségeinek diagnosztikájával, a feladatokat is felvázolta.

A kötet írásai négy fő téma köré csoportosítható olvashatók: „Megmentett gondolatok”, „Magyar műhely”, „Elvágott kötelék”, „Az elhallgatás emlékei”. A legértékesebb írások: a kötet címét viselő „Megmentett gondolatok” ciklus kilenc esszéje. A líráról szóló esszé nemcsak a líra helyét keresi a természet-tudományos civilizációban, hanem az új-

* Németh László: *Megmentett gondolatok*. Szépirodalmi Könyvkiadó—Magvető. Budapest, 1975.